

# Economie, staat en Hegel

Rob van Roon

---

G. Reuten en M. Williams, *Value forms and the state; The tendencie of accumulation and the determination of economic policy in capitalist society*, Rotledge, London, 1989, 339 blz., F 60,-

---

Het proefschrift van Reuten en Williams is een pretentieus werk. Niet alleen worden de arbeidswaardetheorie en een aantal daarmee samenhangende problemen besproken; het boek gaat ook over de rol van het individu in de maatschappij en over economische politiek in kapitalistische maatschappijen. Een en ander wordt vooraf gegaan door een uitgebreide inleiding over de gebruikte methode. Deze methodologische verhandeling houdt meer in dan de gebruikelijke nuanceringen en relativeringen vooraf: de auteurs vatten het hele boek op als een essay over de toepassing van hegeliaanse dialectiek.

## Methodie

Reuten en Williams zetten zich af tegen economisme, formalisme en empirisme omdat het met geen van deze methoden mogelijk is gebleken wetmatigheden over het kapitalisme of de politiek te ontdekken. Om de economie en de staat als een eenheid te analyseren is een systematische ontwikkeling van begrippen nodig. Deze begrippen en hun onderlinge betrekkingen worden door Reuten en Williams ontwikkeld met behulp van de dialectische methode.

In de dialectische methode wordt geredeneerd van het abstracte naar het concrete: op het concrete niveau moet uiteindelijk een succesvolle fundering van de abstracte begrippen plaatsvinden. De ontwikkeling van deze begrippen gaat via tegenstellingen: je kunt niet aan 'links' denken zonder tegelijk aan 'rechts' te denken, niet aan de maatschappij zonder aan het individu, enzovoorts. Uitgaande van abstracte tegenstellingen streeft het dialectisch denken er naar deze op te heffen. Het boek begint met de abstracte tegenstelling tussen 'zijn' en 'niet-zijn'; via een aantal stappen komen we bij de tegenstelling tussen productie en consumptie, tussen de ruil- en de gebruikswaarde, ruilrelaties, de ontwikkeling van het geld- en het kredietsysteem en de accumulatie van kapitaal. Van hieruit worden een aantal bewegingswetten van het kapitalisme besproken. Voor zover er in dit deel sprake is van subjecten, zijn zij slechts

de dragers van economische relaties.

In de tweede helft van het boek wordt voor deze subjecten de (abstracte) vrije wil geïntroduceerd. Dit deel begint met de abstracte tegenstelling tussen de vrije wil van de subjecten en de gedetermineerde rol in de economische sfeer. Deze tegenstelling wordt verder getranscendeerd en zo wordt de noodzaak van zowel een staatsapparaat als van economische politiek afgeleid. Dergelijke relaties worden noodzakelijk genoemd. Om uiteindelijk het meest concrete, het empirische niveau theoretisch te reconstrueren, moeten de noodzakelijke relaties nog verbonden worden met toevallige of contingente relaties. Het woord 'toevallig' is hier eigenlijk verkeerd gekozen, het gaat erom dat het contingente niet endogeen in het systeem bepaald is, maar daar exogeen mee verbonden. In de Nederlandse samenvatting bij het proefschrift wordt aangegeven dat het onderscheid 'noodzakelijk-contingent' ook een politieke betekenis heeft. In hoeverre zijn veranderingen binnen het kapitalistische systeem mogelijk? Uit de analyse blijkt welke instituties een 'niet systeem-noodzakelijk karakter hebben. Dezen zouden dan voor veranderingen vatbaar zijn.

De theoretische inleiding is helder, maar zeer abstract. Bestudering van de gedeelten over economie en politiek maakt pas echt duidelijk wat de auteurs willen.

## **Economie**

Deel 2 en deel 3 gaan respectievelijk over de waardeleer en over accumulatie van kapitaal. Er wordt gebruik gemaakt van een marxistisch politiek-economisch kader waarin een conventionele vorm van de arbeidswaardeleer gehanteerd wordt. Deze wordt vervolgens gebruikt om de accumulatie van kapitaal, de daling van de winstvoet en profit-squeeze theorieën te beschrijven. Voor het zover is wordt echter het bouwwerk van "scratch" af opgetrokken: uitgangspunt is de tegenstelling tussen "zijn" en "niet-zijn". Van hieruit ontstaat dan op een concreter niveau een klassiek-marxistisch model. Binnen dit model worden de gevolgen van overaccumulatie onderzocht.

Deze accumulatietendens heeft een overvloedig arbeidsaanbod als voorwaarde. Op den duur geeft dit aanleiding tot ofwel een profit-squeeze, ofwel tot onderconsumptie. In de literatuur worden deze twee vaak als onderling tegenstrijdig gezien; hier zijn ze beiden mogelijk binnen de 'theorie/presentatie'. Als de lonen tijdig, dat wil zeggen voor overcapaciteit ontstaat, en voldoende stijgen wordt de accumulatie geremd door uitgeholde winsten. In het andere geval, minder loonstijging, ontstaat een situatie van onderconsumptie. Welke van deze twee mogelijkheden zich feitelijk zal realiseren kan op dit niveau van analyse niet bepaald worden. Een theorie over klassenstrijd ontbreekt hier.

Een ander gevolg van de accumulatie is de beroemde tendentiële daling van de winstvoet. Volgens Marx moet deze daling toegeschreven worden aan de stijging van de organische samenstelling van het kapitaal. In de literatuur ná Marx is echter een tegenstrijdigheid gesignaleerd. Waarom zou een kapitalist in nieuwe technieken investeren als zijn winstvoet daardoor daalt? Zullen rationele keuzes van winstmaximaliserende kapitalisten leiden tot een daling van de macroeconomische winstvoet? Volgens Reuten en Williams is dit dilemma statisch niet op te lossen, maar wel binnen een dynamische analyse. Daartoe wordt een soort jaargangenmodel ontwikkeld. Kapitaal is gestratificeerd, investeringen leveren een nieuwe bedrijfsseenheid met minimale kosten en maximale productiviteit. Voor dit stratum stijgt de winstvoet. Door prijsdaling vindt een waardevermindering plaats van oude kapitalen. Als dezen de primaire

kosten niet meer dekken worden ze geschrapt. Hierdoor stijgt de gemiddelde waardesamenstelling van het kapitaal en daalt de gemiddelde winstvoet.

### Staatstheorie

In deel 4 wordt een begin gemaakt met een staatstheorie die samenhangt met het economische begrippenapparaat dat in het eerste deel ontwikkeld is. Sterker nog dan bij het eerste deel van het boek wordt hier de gehanteerde methode duidelijk. De ontwikkeling van de economie, de accumulatie is tot nu toe gepresenteerd als een subjectloos proces (d.w.z. dat subjecten alleen ten tonele verschijnen als dragers van economische relaties). Dit is echter strijdig met de notie van subjecten als dragers van een (abstracte) vrije wil. Het kapitalisme heeft geen belang bij de reproductie van het subject als subject, het gaat slechts om de reproductie van het subject als arbeidskracht. Deze tegenstelling tussen waardevorm en vrije wil is binnen de economie zelf niet op te lossen. Anders gezegd, het systeem kan zo zichzelf niet reproduceren. Het systeem wordt daartoe "verdubbeld" in een staat en een 'civil-society'. De staat moet nu het eigendomsrecht en daarmee ook het bestaansrecht van de subjecten garanderen. Maar ook moet de staat ingrijpen in de burgermaatschappij, de economie en via de instituties en economische politiek de structuur bieden waarin economische processen kunnen plaatsvinden.

Vervolgens zoeken de auteurs een aantal vormen van economische en welvaartspolitiek. De staat moet het individuen mogelijk maken hun arbeidskracht te verkopen of anders een alternatief inkomen bieden. De inhoud van de welvaartspolitiek is contingent: dat wil zeggen dat daar historische en nationale determinanten bij betrokken zijn. Maar dat welvaartspolitiek als zodanig nodig is volgt uiteindelijk noodzakelijk uit de fundamentele tegenstelling tussen ruil- en gebruikswaarde.

### Aantekeningen bij de methode

Marxisten zijn nooit simpele empiristen, maar geloven dat er systematische of verborgen oorzaken zijn van empirische fenomenen. Een analyses van het kapitalistische systeem heeft een aantal concepten, wetten en tendenties opgeleverd. De werking van deze wetten is niet, zoals bijvoorbeeld Mandel soms schijnt te denken, onmiddellijk zichtbaar op een empirisch niveau, maar slechts bemiddeld door contingenties en exogenen. Ik denk dat er tot zover geen verschil van mening over de methode hoeft te bestaan.

Maar nu verder. Hoe worden die concepten of abstracties gevonden? Hegeliaanse dialectiek localiseert concepten of abstracties in het denken: door fundamentele tegenstellingen te doordenken en te transcenderen worden nieuwe begrippen en nieuwe tegenstellingen gevonden, die op hun beurt weer tot nieuwe begrippen leiden, enzovoorts. Zo wordt een steeds rijkere en concretere begrip ontwikkeld. Op het meest concrete, het empirische niveau wordt dit systeem gevalideerd. Dat wil zeggen dat de presentatie geslaagd is als significante aspecten van de werkelijkheid als noodzakelijk naar voren komen.

Binnen het marxisme wordt meestal een ruimere cyclus gehanteerd: vanuit concreet naar abstract, op zoek naar structuren en mechanismen en daarna weer terug naar het concrete niveau. Op bladzijde 19 schrijven Reuten en Williams dit zelf ook, maar omdat ze een onderscheid maken tussen een presentatie- en een ontdekkingscontext en hun boek alleen de systematische presentatie behelst kunnen we alleen de beweging van het abstracte naar het concrete lezen. Een

nadeel, want als lezer mis je het inzicht hoe en uit welk historisch materiaal een bepaalde abstractie ontstaat.

Maar ik denk dat er nog meer aan de hand is. De auteurs zetten zich op een aantal plaatsen af tegen historische verklaringen, bijvoorbeeld op bladzijde 34: "...the existent is to be grounded in the existent, so no recourse is taken to historical explanation. Thus although history is significant in explaining why the existent came into being, it cannot explain why it is 'what it is', how the existent is reproduced as interconnected whole".

Er is dus kennelijk sprake van een essentieel verschil tussen een historische en een conceptuele dimensie. Deze staan volgens Reuten en Williams vrijwel los van elkaar want:

- de geschiedenis is geen leverancier van concepten via een historisch-genetische methode,
- de geschiedenis is geen object waar de theorie op gevalideerd wordt; de theorie wordt als gevalideerd beschouwd als alle significante "zaken" in het hier en nu in de systematische uiteenzetting begrepen zijn (maar: wat als significant beschouwd moet worden is toch ook een historische kwestie!),
- historische contingenties worden op een laag abstractieniveau toegevoegd (er is dus kennelijk een essentieel kapitalistisch basismodel, wat slechts in historische of geografische uitwerkingen verschilt).

Bij dit laatste punt: de invloed van het historisch-concrete op het systematisch-abstracte, ligt mijn belangrijkste probleem. Kort geformuleerd: verschijnt, zoals bij Reuten en Williams, het historisch specifieke pas op het einde van de analyse, als het abstracte uitgangspunt zich als het ware volledig ontvouwt heeft? Of bestaat, in ieder geval in principe, de mogelijkheid dat het concrete weer terugwerkt op hogere abstractieniveau's? Nog anders geformuleerd: is het mogelijk dat verschijnselen waarvan je kan zeggen dat ze geproduceerd zijn door kapitalistische bewegingswetten hun invloed uitoefenen op die bewegingswetten zelf, bijvoorbeeld door de werking ervan te blokkeren of aan te passen? Dit laatste blijkt binnen hun methode niet mogelijk, terwijl het mijns inziens een rol speelt bij bijvoorbeeld het doordenken van de rol van subjectiviteit binnen de geschiedenis. Op bladzijde 109 wordt gesteld dat het feit dat sommige marxistische theorieën de loonvoet verklaren uit klassenstrijd slechts een nominalistische oplossing is zolang er geen volledige theorie over de klassenstrijd bestaat. Hier worden de logische en de causale orde verward: dat een fenomeen (klassenstrijd) op een 'lager' niveau getheoretiseerd wordt betekend niet dat ze op een 'hogere' niveau geen invloed heeft. Eerder heb ik dit al genoemd bij de 'keuze' tussen profit-squeeze en onderconsumptie.

In het eerste deel van het boek zijn de subjecten slechts de dragers van de economische relaties. Er wordt daar geen theorie over klassenstrijd ontwikkeld, maar ook niet over verwachtingen. Er zijn slechts tendenzen; later wordt subjectiviteit aan de analyse toegevoegd. Het gehanteerde abstractieniveau is onduidelijk. Klassenstrijd zelf, met als resultaat een bepaalde inkomensverdeling, beïnvloedt ook het economische basismodel in die zin dat daardoor de verwachtingen van bijvoorbeeld de kapitalisten gevormd worden. Dit heeft zijn invloed op investeringen en daarmee op realisatie en stabiliteit. Zo wordt in het economische deel uitgegaan van een klassiek spaarhypothese: alle winst wordt geïnvesteerd. Of dit feitelijk ook gebeurt hangt van genoemde verwachtingen af.

Het doel van het boek is om een alternatief te bieden voor het empiristische karakter van de economische en sociale wetenschap. De auteurs zijn er in geslaagd een samenhangend begrippenstelsel te bieden. Het is echter een syste-

matiek waarin het weleens heel moeilijk zou kunnen zijn om het historisch-empirische niveau weer een plaats te geven.

Nog enkele opmerkingen tot slot. U bent gewaarschuwd, dit boek is beslist geen bedlectuur. De tekst is behalve abstract ook zeer beknopt. Wie het boek niet van voor naar achter wil lezen, kan gebruik maken van de samenvattingen na elk hoofdstuk. Verder zijn in de tekst vele interne verwijzingen opgenomen. Een index met auteurs en één met onderwerpen, alsmede de uitgebreide inhoudsopgave maken verdwalen in dit boek onmogelijk. De vele appenda verdienen een aparte vermelding. Elke paragraaf wordt afgesloten met een aantal uitgebreide voetnoten. Naast toelichting op de tekst bevatten deze ook kritiek op bijvoorbeeld neo-klassieke of marxistische theorievorming. Dit verhoogt de 'herkenbaarheid' van de compacte tekst.

Het boek is niet geschikt als leerboek voor de waardeleer of staatstheorie. Daarvoor wordt te weinig uitgelegd of toegelicht. Wel worden veel meer onderwerpen behandeld dan in deze recensie aan de orde gesteld zijn. Een greep: inflatie, begrotingspolitiek, legitimiteit van het staatsapparaat, de wereld-economie en nog veel meer, alles ingepast in de systematische presentatie.

Voor wie geïnteresseerd is in de toepassing van hegeliaanse dialectiek is dit boek een must; wie nog eens rustig en fundamenteel de verhouding tussen staat en economie wil doordenken kan veel waardevols tegenkomen. Wie wil weten hoe het nu verder moet anno nu en anno hier, dus geïnteresseerd is in concrete, maar contingente determinaties, kan beter een krant pakken.